

ÉGTÁJ

HERCEG JANOS

ÚTKÖZBEN

HELYTÖRTÉNETI JEGYZETEK (3.)

A nomádok csak mennek-mennek és a Dunáig meg sem állnak. Ezúttal leginkább Szabadkáról indulnak már péntek délután, s hétfőn reggel kocsikáznak vissza. Persze nemcsak itt, Gomboson van tele velük a part, jutott belőlük Bezdánba is a Baracska mellé, ahol már magas lábakra kell állítani a kunyhót, hogyha tavasszal megárad a Duna és előnti az egész árterületet, hát ne mossa ki belőle az ágyat. Mire aztán leér Gombosig, rendszerint megszeliődül a haragos, nagy folyam. Itt utoljára talán 1926-ban lépett ki a medréből, de úgy, hogy csaknem feljött a falu alá.

— Alltam és néztem, hogy dül össze a házam — meséli Dobsay András, az utolsó népi táncos, aki nyolcvanéves korában, néhány év előtt még eljárta borjúszájú ingben, feszes nadrágban és rámás csizmában a kanásztáncot, s most ott él magányosan és elfeledve, átadva magát és vagyonkáját egy családnak, mert senkije sincsen. — Voltak, akik sírtak, jajveszékelték, hiszen mindenük odaveszett. En oly nyugodt voltam, mint a kő. Mintha nem az én szegénységemet kapta volna fel a szennyes ár! Még gondoltam is magamban: lám, minél nagyobb az istenverés, annál keményebb lesz az ember!

Mikor aztán visszahúzódott a Duna, egy tó maradt utána. S mintha mindig ott lett volna, fák álltak körül, egy élelmes ember kocsmát nyitott, sőt deszkából kabinokat ácsoltak és az volt a strand. Gyönyörű selymes homok terület el körülötte, s egy ugyancsak elfelejtett gombosi költő még verset is írt róla.

A történetíró Cziráky Gyula nem rímekben állított emléket a gombosi Duna-partnak. Az ő felvételei élesek és tárgyilagosak, tudományos igényű figyelme mindenre kiterjedt. Nem elégedett meg vele, hogy leírja a fűzfák lombja alá bújt halásztanyákat: az embereket is bemutatta. A kék gatyás halászokat, s mesterségük minden eszközét aprólékosan leírta, mint aki Herman Ottó könyvét szeretné kiegészíteni, egy kis szociográfiával is megtoldva. Az idilli hangulat leírását meghagyta a Zombor és Vidéke tárcáíróinak, akik időnként érzelmes sorokban dicsérték a rántott halat kínáló halászlányokat, amíg a vonat fel nem dőcögött a hosszú hajó sínjeire, hiszen híd még nem volt. És a cigánybandáról is szó esett ezekben a tárcákban, amely a Rákóczi-indulóval búcsúztatta az utazóközönséget, mielőtt elhagyta volna Magyarország területét, hogy azután már horvát vidékeken át folytassa útját.

A halásztanyák azóta rég eltűntek, sült halat sem árulnak, zenekar se muzsikál a vonat ablakán kikönyöklő népnek, viszont sűrűn sorakoznak a vikendházak Passautól vagy Ulmtól kezdve végig a Duna mindkét partján. A tájkép alaposan megváltozott azóta, a fűzfák megritkultak, mert kellett a hely, s persze vízimalom sincs többé sehol. A sajátos színek a partokon lakó népek viseletével megfakultak, teljesen összerosódtak, mintha osztrák, cseh, magyar, jugoszláv és bolgár vagy román nép között semmiféle különbség nem lenne már, s csakugyan valamiféle nemzetközi egységbe olvadtak volna, legalább a két folyam vonulásával az országok, ahogyan azt a költők különféle nyelven megálmodták.

A régi Duna-parti népet, halászokat, vízimolnárokat, még talán a teknővájó cigányokat is mindenütt kiszorították a nomádok. A hetenként két-három napra érkező városiak, akik a legtekéletesebb komfortot hozzák magukkal bőmbőlő rádióval, motorcsónakkal és vízisível és gáztűzhelyen főzik a halpaprikást, hogy rőzsét se kelljen szedniük a kondér alá. A sárból, nádból tapasztott kunyhók helyén itt-ott valóságos paloták állnak, s ha nem lennének festett mesebeli házikók, azt hihetné az ember, hogy a kispolgári procc ordenáré feltűnési viszketége már itt, a „természet lágy ölen” is vészesen elterjedt.

Csak a Duna hőmpölyög változatlan nyugalommal és félelmetes fölénnyel, mint régen, nemcsak itt, Gombos és az erdődi vár alatt, hanem a Fekete erdőtől kezdve végig, egészen a Fekete-tengerig.

Jövök hazafelé az autóbusszal, amely minden nagyobb eperfánál megáll, mert egymást érik a falvak és települések. S ahogy átszeljük Bácska csaknem egész déli részét, erdőket látunk, amelyek hamarosan eltűnnek megint, s kastélyokat vagy udvarházakat vélünk felfedezni a messzeségben. Közben mindannyian tudjuk, hogy sem az erdő nem igazi, sem a kastély nem kastély már. Még talán a messzeség is csalfa ámitás. Itt oly közel van minden, mert ha nem falun visz át az út, hát akkor legalább a szegélyén fut végig, úgyhogy mindenütt nyíltan és leplezetlenül megmutatkozik a lakosság élete. Futak, Dunacséb, Palánka, de a régi név mögött már nincs ott a régi világ.

Persze, senki sem hiányolja a látomást a futaki parkban Chotek Zsófia grófnővel, amint csipkefodros napernyője alatt Ferenc Ferdinándra vár, hogy aztán majd Szarajevóban beteljesedjék a végzetük, s az egész földrészen milliókat pusztítva söpörjön végig az első világháború. Az öreg Dungyerszky se bukkan fel természetesen, porcelán nadrágban, elől benyomott panamakalappal a fején, mögötte a lassan poroszkáló ménessel, s a kastély zsalugáteser ablakaival, amely talán múzeum lett, biedermeier bútorok gyűjteménye, vagy egészségház, bölcsőde, avagy üresen és elhagyatva áll, mintha korával együtt a szerepét és jelentőségét is mélységesen megvetné manapság. Palánkán se látom, ahogy az elfutó utcákba benézek, az utakat szegélyező palánkokat, amelyek úgy beleillettek sötét kontrasztjukkal Pechán József napfényes, levegős képeibe. Persze az agilis Mezei Károly szobra se lesz ott a Kaszinó parkjában, vékony bajusszal karcsún, törékenyen, mintegy aufzacra helyezve, sőt Kaszinó sincs már.

Hát mi van? Gyárak vannak, nagyüzemek, kék munkaruhás férfiak szállnak le, illetve telepednek közénk, ahogy a váltásokat követi ez az emberforgalom. És az utak mentén nagy bérházak sorakoznak, sokemeletesek, néhol száradó fehérneművel az erkélyen, s lenn a házak előtt gyerekek sokasága, trécselő asszonyok csoportja, mert itt nem úgy van, hogy az ember kiül az utcán a kispadra, viszont fönn a szűk lakásban zárva se lehet megmaradni. Pláne ilyenkor, nyáron, amikor a papucsot is lerúgják lábukról a munkásasszonyok, és atlétatrikóban kapargatják a tenyéryni kertet a férfiak. Ahol van kert. Mert a legtöbb bérház előtt még helye se maradt kertnek, parknak, vagy játszótérnek legalább. Pedig a helyenként csődületnek is beillő csoportosulásokból arra kell következtetni, hogy az emberek megkívánják egymás társaságát. Mert bármilyen kényelmes ott fönn az a nyilván összkonfortos lakás, ez még egy természetes életet élő nép, ez még nem találta meg a helyét a négy fal között. Ennek még kert kell, udvar és levegő és szomszédság, ahova át lehet szólni és jó étvágyat kívánni egymásnak a vacsorához. Ez már nem falu és nem város még. A hosszan vonuló komlókertek és kenderföldek dolga lenne talán összekötni a paraszti múltat az iparosodó jelenel, ahogy a fel- és leszálló szőke, kékszoknyás szlovák asszonyokat követi feszülő farmernadrágban a kislányuk. Táj és ember szimbiózisában mintha még egy harmadik tényezőnek is beleszólása lenne itt, és persze nemcsak itt: a technikai fejlődésnek. Gyakran a lehetőségeket is megelőző terv, szándék és vállalkozási kedv lökéseinek engedve.

A nagy és örök dolgok talán azért esnek látszatra oly messze innen. A Duna, amelytől párás lesz még jó két kilométerre is a levegő, túlsó partján a Fruskagorával, s a töltéseken vanuló sűrű fasorral, amelyet erdőnek néztünk. A vidék nagy és rohamos átalakulásában mintha az iparosodás létesítményei fognák el a kilátást, a gyárak és munkacsarnokok, a kocka alakú bérházak az akácfas falusi utcák és a messzeségbe merült egykori uradalmi parkok elől, ahogy valószínűleg mindenütt eltakarja az új világ a régit.

Népek országútja, mondom magamban a Vuka völgyében, s a régi-ekre gondolok, akik reménykedve jöttek ide száz évvel ezelőtt. Nemcsak Bácskából és Baranyából. Tolnából és Somogyból is. Olcsó volt a föld és egy óra járás után se látott senki embert. Kellett itt a béres, a kocsis, a cseléd, hát jött a szegény magyar, s egyre kisebb lett a parlag. Akinek meg egy kis pénze volt, de ahhoz már kevés, hogy Amerikába váltson hajójegyet, itt vett magának pár holdat és fészket rakott. Otthon lehetett volna tartani őket, nem kellett volna más, csak egy kis földreform, és senki se ment volna idegenbe. Mert keserves honfoglalás volt ez, Vukovár és Vinkovci körül, de a m. kir. kormány hagyta, hadd menjenek, ne lázadozzanak itt. Elég volt a parasztforradalmakból, utóbb az aratósztrájkokból, hát aki nem képes itthon boldogulni, menjen ahova tud.

Hallottak ezekről az időkről? — kérdezem Jankovcin, Čakovcin és Marincin is. Hogyne hallottak volna. És egymás után mesélik a késhegyig menő küzdelmekről szóló történeteket. Nem lett volna senkivel se bajuk. De a horvát urak attól féltek, hogy elnemzetlenítik a vidéket, s akkor ők hogyan fognak politizálni. Az egyház is csak úgy volt hajlandó befogadni őket, ha lemondanak az anyanyelvükről, s elfelejtik, kicsodák és honnan jöttek. Nem kisebb hatalommal, Strossmayer püspökökkel szálltak szembe. Azzal fenyegették, hogy kitérnek a hitükből, mint ahogyan Maradékon és Nikincin százak és százak lettek reformátusok. Az se használt. Jött a Julián-egyesület az iskoláival, ami még csak olaj volt a tűzre!

Jankovcin egy Horvát nevű magyar legény virtusára emlékezik. Ez a legény már egy szót se tudott az anyanyelvén, de vasárnap délután a kocsmában azzal kezdte: Sad smo mi Madjari na redu... Mert rajta maradt a bélyeg és ő vállalta. De nemcsak ő. Az egész nép. Minél nagyobb volt az elnyomatás, annál jobban megkeményítette a gerincét. Akkor is, amikor már semmi értelme nem volt, de a reagálásról nem tudott szolgalelékkel lemondani. Ertem. Méreg kell ahhoz, hogy egy szervezetben hatni tudjon az ellenméreg. És ha nincs, ami kiváltsa? — fordítom meg a kérdést.

Jankovcin most határozta el, hogy a magyar népi táncsoport mellett szerbhorvát együttest is szerveznek. Nem, nem sugalmazta senki ezt a gondolatot, maguktól határozta így. Ezzel látják teljesnek egyesületük munkáját.

Aki ezt oly természetes egyszerűséggel mondja, aki húszegynéhány év előtt még Berakba ment magyar lányt keresni, hogy elvegye feleségül. Persze, ez is ellenállás volt még, örökölt magatartás abból az időből, amikor a népeket nyelvük és hitük szerint különítették el egymástól. És akkor az ember már becsületből is megmaradt a maga fajtájánál. Mert ha már a világgal kell küzdeni, legalább a családon belül legyen meg a béke!

Jankovci, Čakovci, Marincoi! Régen is népek országútja kötötte össze a három falut, s nemcsak ezt a hármat. Most aszfaltot terített erre az útra a kor, s míg a nyári hőségben halk zúgással fut velünk a kocsis, a tájban gyönyörködünk, a szelíden lankás dunántúli tájban, levágott gabonatóblák és roskadásig telt gyümölcsfák között, amelyeket körül kellett támasztani, hogy koronájukat le ne tépje a termés. Mit változott itt a táj Janus Pannonius óta, akinek a szülőfalujához ugyancsak a szegény népek vándorútja vezetett, s aki okkal írhatta, jelképet és békés bölcsességet egyként megszólaltatva:

És te, ki erre kerülsz, ágast állítani ne restelj
Csüggő gallynak, emeld helyre a dúlt terebélyt.
Gyakran gyógyította be már gyöngéd idegen kéz
A rokon által ütött mély, szomorú sebeket.
Rakj hát holmi karót e szegény ágaknak alája,
Szednivalód is akad, újra ha erre kerülsz.

Messziről a dályai hegy néz le ránk hazavezető utunkon, s a Vuka völgye, amely földönfutóvá tette nem egyszer szennyes árvával az itteni népet, buján és gazdagon merül el a szelíd szerémségi lankák között.

Tünődhet az ember rajta, miért húzódott a szegénység, ahol csak tettehe, fel a Telesckára! Mert Szivactól Verbászig a régi magyarok, a zsellérek mind ott telepedtek meg a táj fölötti magaslaton. Aligha attól a romantikus szándéktól vezetve, hogy onnan tekintsenek le a nyári hőség porában fuldokló, s az őszi ködökbe fázósan burkolózó sík vidékre. Mikor ők idekerültek, a termékeny, könnyen művelhető jó földeket már felosztották. S a telepítők zárt falvakat alkotó közösségekre törekedtek, középen a templommal és a községházával, s azok körül a központba futó utcákkal. Kiss József, a későbbi csatornaépítő, és a többi kincstári mérnök vonalzóval dolgozott és logarléccel, pontosan kiszámítva a kiosztható parcellákat, s az utcák vonalába a házakat is berajzolva. Természetesen egyforma nagyságú parcella járt a települőknek, s hogy később egyiké nagyobb lett, a másiké kisebb, az nemcsak az emberi szorgalom, illetve a jóra való restség következménye volt, hanem már az új nemzedékek között megoszlott vagyoni változás is.

Mi termett meg odafönn, ahol még szántani se lehetett? Szőlő és gyümölcs. De mégse lett soha bortermő a Telescka vidéke. Talán nemcsak a talaj miatt, amely nem volt elég homokos. A sárga agyagfalak, amelyek messzire világítva meredtek a zölden és kéken sorakozó tőkék alatt, épp elegendő mondtak magyarázatként a szegénységről és a gyöngye, savanyú borokról. Persze, elegendő figyelmet se fordítottak szőlőre és gyümölcsösre a Telescka régi lakói. Piac se volt a közelben, meg aztán dolgozni is kellett. Napszámba járni, bérletet vállalni odalenn a zsíros televényen, nem érték rá törődni az alig jövedelmező, leginkább otthoni fogyasztásra maradt szőlővel és gyümölcssel.

De a Telesckai dombokon is meglátszott azért az idők változása. A századforduló idején még gyakori volt a partba vajt emberi hajlék. Boltozatosra vágott bejáratok jelezték a lakás helyét, meg a két fa között kifeszített kötélén a száradó fehérnemű. Hogy lámpát gyújtottak este, az már nem is látszott a dombok alján futó kocsiútról, ha felnézett az ember.

Aztán egyszerre magasabbra költöztek, házakat építettek odafenn, szabályszerű utcák jelentek meg Moravicán is, Kulán is, s csak lenn a lejtőn zöldellt tovább a szőlő, apró, fehérre meszelt, piros tetős présházakkal megszakítva, ami már életformának és vagyoni változásnak is kifejezője volt. Mert mikor a falusi gazda már kiházasította a fiát, s átadta a gazdaságot, ez volt a menedéke, a szőlő a Telesckán. Sok minden elfért azokban a présházakban. A szüretelő kád és a hordók sora a befelé nyúló pincében kapott helyet, az előtér meg sokszor igen lakályos, barátságos helyiség volt ágygal, asztallal, a sarokban tüzhellyel, amelyből estefelé bodor füstfelhők szálltak fel és vacsorailatok terjengtek, úgyhogy kellemes melegben térhetett nyugovóra egész napi munkája után az otthon gyakran már feleslegessé vált öregedő ember. Rendszerint csak vasárnap ment be, különben kora tavaszról késő őszig kiinn élt, még télen is ki-kínézte azért, hogy rendben van-e minden.

Azóta ez sem általánosan jellemző már. Megfogyatkoznak a présházak a Telescka oldalában, fönn meg, a házak között gépkocsik is láthatók. Mert mintha mégsem táj és éghajlat alakítaná az embert, hanem fordítva, az életviszonyok jó vagy kevésbé jó változása formálná és alkalmazná magához a tájat. Csak szakember tudná megmondani, mit művel-

tek a Telecskával, hogy a kukorica is egyszerre bőven megterem rajta, s egyre többen látják be, hogy nem érdemes már a rossz szőlővel bajlódni, sőt talán az öregség elől se kell odahúzódní, magasan a vidék fölé, s onnan nézni le elhomályosuló szemmel az elszállt évekre s az elmúlt életre.

Mikor először kerültem szemtől szembe a Telecskával, az nekem olyan volt, mint valami csoda. Mert váratlanul bukkant fel, Csonoplyát messze megkerülve, s csak Kerény után tűnt fel, egyszerre elállva a messzire futó síkság útját. Még a vonat mozdonya is másképpen fűtült, ahogy Becse felé robogott a vicinális, és oly furcsa volt, hogy egészen közel jött a láthatár vonala. A céltalanul áldogáló jegenyék eltűntek, s ami látható lett a Telecska vonulásával, egészen más táj volt, mint amit megszoktam. Eltűntek a gémeskutak is, tehéncsorda se legelt sehoh, búzatáblák és kukoricaföldek helyett, szőlőtőkék sora kéklott, mintha egy más országba, másféle világba került volna az ember.

Szivac előtt meg tökéletesen beszűkült a táj, mert ha Keleten a Telecskai dombok kísérték el a vonatot egészen Verbászig, Nyugat felől a Csatorna szegődött hozzá Szivacnál, egy alig ezer méteres szalagot húzva keresztül a rónaságon, hogy aztán a falu alá érve kicsit kiszélesedjék a sík vidék, s már csak a temető keresztfáival térjen vissza újra a „hegy”, ahogy a nép nevezte illó csodálattal és legalább öt nyelven annak idején.

Mert itt egyszerre valamilyen miniatűr népi Európába ért az ember. Kék szoknyás szlovák asszonyok telepedtek le a bajszatlan és minden szót „é”-vel befejező protestáns németek mellé. Ruszin vásárosok mentek haza Kucorára és Keresztúrra, báránybőr sapkás szerbek igyekeztek leszállni Újszivac után, s ott voltak persze szétszórvá ebben a tarka népi gyülekezetben a magyarok is. Ilyen szűk területre szorítva talán sehoh a világon nem élt ennyiféle nép, mint itt, a telecskai szőlődombok és az akáccal szegélyezett Csatorna között!

Nekem még más okból is sokáig Európát jelentette az utazás ezen a vonalon. Ahova mentem, mesteremhez és tanítómhoz, Szenteleky Kornélhoz, német és francia, olasz és spanyol könyvek sorakoztak a polcon a magyar és szerb kötetek mellett, a falakon modern felfogásban festett képek függtek, volt úgy, hogy megálltam a virágos udvaron egy kis ideig várakozni, mert a ház gazdája Chopint játszott éppen az öreg zongorán, s nem volt bátorságom bekopogni hozzá.

A kontraszt oly nagy volt a bőszknyás parasztasszonyok, a subás-gubás atyafiak és a bespalettázott könyvtárszoba között, a klubgarnitúra enyhe borszagával, mintha egy vásár lármas forgatagából valami tömjénillatú szentélybe kerültem volna hirtelen.

Es mégsem lehetett elfelejteni a vicinális subaszagú karavánszeráját, az egész bácskai paraszt-Bábelét, ahol az emberek valahogy mégis megértették egymást. Sőt mintha még át is szüremlett volna sok minden egyébbel egy-egy szó a népek közös használatába, s nemcsak a maguk nyelvére lettek volna utalva, ha szólni kívántak egymáshoz; de különben is a legtöbb nép két-három nyelven beszélt ezen a szűkre szabott területen.

— Olvasott már valamit, kedves uram, Robert Musilról? — kérdezte Szenteleky. — Törless növendéket szívesen odaadom. Ott még csak Ausztria—Magyarország kaszányaszellemével s a szoldateszkával számol le a szerző. Új, nagyszabású regényében viszont, amelynek első könyve most jelent meg, már az egész Monarchiával.

Szégyenkezve vallottam be, hogy Musilról most hallok először, miután a Monarchia régen széthullott, s az említett kaszányaszellemmel kapcsolatban épp ezért oly fogyatékos a tájékozottságom. Hogy ez a keskeny csík a Telecska és a Csatorna között, ahol Ferenc József is megfordult, s a verbászi zsilipnél partra szállva fogadta az itt lakott népek küldöttségeit, ugyancsak a Monarchiából hagyott itt egy darabot, mindenekelőtt a megosztottságot szem előtt tartó telepítéspolitikájával, azt csak később értettem meg.